

KAPITALIZAM I PROMJENA JAVNOG PROSTORA

Vesna Stanković Pejnović

The author is dealing with the question how capitalism changed public space due to the global market decentralisation, privatization and deregulation as a cause of institutional changes. Structural crisis in the capitalistic system has shown a dehumanised virtual world without borders between real and imaginary world. In this new European capitalism, the area of market legislation is expanded and new institutional infrastructures of regulated market were built.

Neoliberalni projekt doveo je u tešku krizu EU, kojoj budućnost može osigurati samo promjena dominantnih političkih sustava. Kako bi se zaustavila daljnja razgradnja socijalne države, promjena javnog prostora morala bi biti zamijenjenapromjenom političkog sustava. Ova ekonomska kriza je opet ukazala na vrijednost i važnost Marxa jer je pokazala da je kapitalizam u svojoj biti lakom i nečovječan, baš kako ga je Marx etiketirao. Kapitalizam se i dalje boji Marxa, danas u svojoj eroziji i svojoj potpunoj dehumanizaciji više nego ikada.

Marx je još 1867. napisao da će vlasnici kapitala kod radnika poticati kupovinu, obvezujući ih pritom na skupe kredite do granice neizdržljivosti. Neplaćeni dugovi izazvat će bankrot banaka, koje će se morati nacionalizirati, pa će država onda krenuti putem koji vodi u komunizam. Je li ekonomska kriza upravo tu misao učinila proročanskim?

Bolji proizvođač pobjeđuje i potiskuje gubitnike sa tržišta. Pobjednik odnosi sve, a gubitnicima ne ostaje ništa, te se na toj surovosti temelji kapitalizam. Njegov proizvod je strah, pohlepa i borba za opstanak na tržištu. Kapitalizam koji se zaklinje u slobodno tržište svjesno reducira tržište rada kako bi mogao više eksploatirati radnike. Eksploataciju je moguće vrlo jednostavno ukloniti državnim regulativom. Kapitalizam sistematski oduzima slobodu ljudima jer je danas praktično samo kapital slobodan. Ljudi u stvari imaju razvijenu samo potrošačku slobodu na kojoj kapitalizam bazira svoj opstanak. Prekomjerna potrošnja je uglavnom sama sebi svrha, te se potrošnja smatra najvećom vrijednošću. To je otuđenje koje kapitalizam svjesno nameće ljudima koristeći enormnu propagandu. U razvijenom svijetu potrošnja je dosegla granicu kada objektivno više ne može potrošačima ponuditi bolji život.

Kapitalizam je baziran na privilegijama autoriteta i na nemoći običnih ljudi jer su privilegije nepravedne i stvaraju otuđenje. Kapitalizam se muči sa proizvodnjom u stabilnim društvima dok u siromašnim dobro prosperira. Zato i često traži pomoć u ratovima kojima uništava pa pokreće svoj razvoj iz početka. Kapitalizam se može preobraziti iz kriza ali zbog očovječenja čovjeka potrebno je promišljati o kreiranju boljeg sistema za sve ljude, a ne o opstanku ili preoblikovanju kapitalizma samog jer budućnost čovječanstva ne smije biti bazirana samo na vrijednosti kapitala. Čovjek treba da postane najveća vrijednost i tu orijentaciju je moguće stimulirati pomoću vrijednosti koja prikazuje čovjekovu produktivnu moć. Osim

veličine koja prikazuje produktivnu moć čovjeka proizašlu iz kapitala i rada, potrebno je prihvatiti i dodati produktivnoj moći čovjeka vrijednosti kao što su čovjek za sebe, njegovo obrazovanje, radno iskustvo, doprinosi koje je dao i nagrade koje je primio za stvaranje vrijednosti u društvu.

Danas ljudi imaju samo pravo izbora svojih predstavnika u parlamentima. Oni nemaju mogućnost ni pravo da sudjeluju u donošenju bilo kakvih drugih odluka od njihovog interesa u društvu. Mi trebamo ovdje kompromis jednako prihvatljiv svima. Je li previše tražiti ili očekivati da svaki čovjek dobije pravo odlučivanja o bilo čemu u društvu, ali neka to pravo zaradi vlastitim doprinosom u razvoju vrijednosti u društvu. Danas politika gubi svoje prvenstvo, sve je više marginalizirana, te je bit politike djelovanje svedeno na „izvršavanje zapovjedi“ gubeći djelovanje kao mogućnost čovjeka za oblikovanjem svog svijeta.

Kako se u novonastalim okolnostima „snašla“ nacionalna država „uhvaćena“ u kompleksnu mrežu evropskih integracija i globalizacije i kako može oblikovati svoj javni prostor? Može li ga ona sama oblikovati ima li još dovoljno legitimiteta ili se i on sam svodi na „izvršenje zadatah obrazaca“ i je li politika samo jedna tehnika kojom treba ovladati?

1. Tehnologija vladanja

Već se Macchiavelli u *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija* bavi određenjem politike kao tehnologije, ispitujući pojam politike i sagledavajući zašto politika može postati tehnika što i nije ništa neuobičajno imajući u vidu da su i antički Grci smatrali da je i vještina upravljanja društvenim životom vrsta tehnike, odnosno – sve ono što služi kao sredstvo radi postizanja nekog određenog političkog cilja, pri čemu se nužno ne mora biti moralan već se može biti usmjeren na osvajanje vlasti, povećanje političkog uticaja, eliminiranje političkog protivnika.

Sam Macchiaveli je napisao da je odlučio sam krenuti putem kojim još niko nije krenuo i koji će mu možda zato prouzročiti mnoge neugodnosti i teškoće (Machiavelli, 1985: 153). Politika kao tehnika je vrijednosno neutralna, kao njezina realnost, ali i njena slabost (Marković, 2001: 670). Danas je politika sve više improvizacija, a najčešće epigonski način razmišljanja i ponašanja. Emerson je smatrao da se veliki dio smjelosti zasniva na odvažnosti da se uradi nešto prije drugih. To je u današnjoj politici teško za očekivati.

Slijedeći Weberovo promišljanje da je tehnologija uvijek samo sredstvo, ona ipak ima utjecaja na čovjekovo mišljenje i djelovanje, njegov odnos prema svijetu i organizaciju društva, najčešće vodi sve većoj birokratizaciji, pri čemu sve više nestaje humanistička vizija progresa koja teži očovječenju čovjeka i ostvarivanju sve veće slobode. Danas pod okriljem slobode i davanjem sve većih prava, čovjek postaje sve otuđeniji i neslobodniji, sa pravima koja su postala birokratizirane procedure. S druge strane, uveliko je prisutna ideologizacija liberalizma u vidu neoliberalnog osvajanja novih tržišta i teritorija i birokratizacija naročito istaknuta u ispunjavanju birokratskih kriterija nametnutih od strane „stučnjaka“ iz Bruxellesa, te na naj način politika postaje tehnokracija. Uobičajeno se smatra da je Machiavelli unizio politiku u odnosu na antička shvaćanja o njoj, jer je odvojio moral od politike, ali danas je sve očiglednije da Machiavellijevo shvaćanje politike kao igre moći i sebičnih interesa, postaje sve izražajnije. Machiavellijevo učenje o politici može se svesti na učenje o moći jer između zmeđu politike i moći nema različitosti.

Temelj Machiavellijevog shvaćanja politike temelji se na vrlini kao umješnosti ili sposobnosti i sreće, a od njihove konstelacije zavisi stabilnost i uspjeh države. Princip vrline (*virtu*) je istovremeno i princip snage i okretnosti, princip političke slobode i političkog aktivizma. Cijelo Machiavellijevo učenje o politici utemeljeno je na pojmu moći i velikom političkom

čovjeku koji poznaje umjetnost i virtuoznost politike i koji shvaća kako masama, koje po Gramsciju, simboliziraju hegemoniju kolektivne volje, nametnuti svoju moć. Prvi i bazični element Macchiavellijeve teorije moći odnosi se na ulogu sudbine, odnosno sreće, s jedne strane i vještine, odnosno sposobnost vladara, na drugoj strani. Odbacuje sudbinski determinizam, ali procenjuje da sudbina može odlučiti u polovini naših djela, a ostalo zavisi od čovjekovih sposobnosti. Moć sudbine je veća ako čovjek nema hrabrosti, snage i moći suprotstaviti joj se. Za oznaku sudbine Machiavelli upotrebljava termin *fortuna*, sa dva značenja, sudbine ili kobi, a može značiti i sreću ili slučaj. Machiavelli upoređuje fortunom sa ženom. Sudbina je žena, te tko hoće njome zavladati treba je tući i krotiti. Uvijek je savladaju naprasiti, a ne oni koji postupaju hladno. (Makijaveli, 2004: 104).

Za Machiavellija je politička moć ravnodušna prema moralu. Postizanje, održavanje i uvećanje moći je dovoljno opravdanje za upotrebu svih sredstava. Legitimnost upjeha moći pokriva primjenu svakakvih (ne)djela. Izjednačenje vrline i moći Machiavelli nalazi u objašnjenju da cilj određuje sredstva, a ne kako se često naglašavalo opravdava. Vrlinu Machiavelli vidi kao čestitost, muževnost i srčanost, sposobnost. Moć određuje šta se može koristiti u borbi za njeno ostvarenje ili opstanak na vlasti jer je po njemu dozvoljeno sve što je efikasno i uspješno. Opravdanje neke mjere, postupka ili osobine vladara nije podložno apriornom moralnom vrednovanju, već samo naknadnom, aposteriornom procenjivanju sa stanovišta je li je bilo uspješno ili ne. Između moći i etike uspostavlja se neobičan odnos: sve što ide u prilog moći vladara je etički dozvoljeno.

Zato se i vladar, po Machiavellijevim savjetima, treba ponašati prijateljski ljubazno prema svima, jer mu od svakog prijeti opasnost. Machiavelli dolazi do zaključka da se ljudi bore među sobom, bilo zbog nagona nužde, bilo zato što ih na to nagoni

častohleplje „koje u ljudskom srcu ima toliku moć da ljude ne napušta neovisno o položaju do kojeg su se uspeli“. Uzrok on vidi „u tome što su ljudi od prirode takvi da sve mogu poželjati, ali sve ne mogu dobiti, a kako je želja uvijek veća od mogućnosti da se ostvari, dolazi do nezadovoljstva onim što se ima i do neispunjenosti.“ (Machiavelli, 1985: 202)

Masa je glupa, neodlučna i lako može da bude zavedena, pa je bespomoćna bez vođa, koji je moraju uvjeriti ili prisilili da korisno djeluje. (Štraus, 1083: 73). Machiavelli utvrđuje da narod mnogo puta sebi donese propast jer ga zavarava prividno dobro, a još lakše postane, biva zaveden velikim nadama i jakim obećanjima. Štraus ocenjuje da je glavna razlika između naroda i vladara u tome što je narod „nesposoban uljepšavati svoja zlodjela; narod ne shvaća poredak stvari u svijetu.“ (Štraus, 1983: 83). Ljudi su često pohlepni, sujetni i sumnjičavi, lakomi i nezahvalni. Iza mnogih Machiavellijevih stavova o ljudima, društvu i politici stoji pretpostavka o čovjekovoj prirodi kao suštinski sebičnoj.

Peter Laslett je još 1956. godine smatrao da politička filozofija zasad ne postoji (Laslett,1956:7), a Niklas Luhmann da je doba politike završilo jer „funkcionalno diferencirano društvo se ne može usredotočiti na politiku a da se ne uništi“ (Luhmann, 1981: 23). Nijedan dio sistema ne može ograničiti unitarno druge dijelove, a da ne dovede ozbiljno u pitanje cjelinu. Po Luhmannu u suvremenom društvu svi dijelovi sistema uzajamno djeluju jedni na druge, te više i ne postoji središte sistema. Političko ne može više pretendirati na centralnu ulogu jer bi se time urušilo funkcioniranje modernoga društva. Društvo koje je raščlanjeno u funkcionalne sisteme nema središnjih organa i društvo je bez vrha i bez središta. Sve ostalo Luhmann smatra ustrajanjem na „zastarjelom, odavno više neprimjerenom pojmovnom aparatu“ (Isto, 23). Politika gubi, jednostavno rečeno, svoje prvenstvo i pripada joj manje ili više marginalna uloga.

S obzirom na to da je suvišna, nema više nikakva smisla govoriti o političkom u čemu on vidi glavni razlog nastanka kriznog stanja političke filozofije. Ipak, današnjica dokazuje da, ako političko tumačenje u uvjetima suvremenoga doba još nije potpuno nestalo, onda je barem ozbiljno pokolebano. Tim procesom u pitanje nije doveden samo jedan segment društva, nego upravo onaj koji tvori bitan dio kulturnoga identiteta. Zapad bit politike kao slobodnog djelovanja svodi na činjenicu, te je samo djelovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovijedi“ (Arendt, 1991: 179-181). Naime, „pojam vladavine, to jest shvaćanje da ljudi mogu zakonito i politički zajedno živjeti samo ako su neki od njih ovlašteni naređivati, a drugi prisiljeni slušati“ ukazuje na bijeg od krhkosti ljudskih stvari, odnosno bijeg od politike u cjelini. Po njezinu sudu, „teorijski, najkraću i nafundamentalniju verziju bijega od djelovanja u vladanju iznosi Platon razgraničavajući dva načina djelovanja: počinjanje i činjenje, čime postaju dvije sasvim različite djelatnosti, a onaj koji započinje postaje vladar kao onaj koji uopće ne mora djelovati, već vlada nad onima koji mogu izvršavati naređenja. Za Hannah Arendt Platonova dioba znanja i činjenja temelj je naše tradicije političkog mišljenja u kojoj je posve potisnuta bit politike kao slobodnog djelovanja time što je samo djelovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovijedi“ (Arendt, 1991: 179-181). Nit vodilja razumijevanja svih kategorija političkoga leži u tome da se one izvode iz međusobnog odnosa ljudi, a ne iz nekog supstancijalnog i neupitnog područja.

U doba krize političkoga i politike moramo biti svjesni da se automatske promjene u svijetu neće dogoditi ako se politika ne uskrati raznim egokratima, stručnjacima i epigonima i ako se ne vrati među građane koji moraju biti subjekt svakog političkog života. Gubitkom političkoga polja, a ono se gubi ako ljudi povjeruju da će se nešto dogoditi mimo njihova angažmana, gubi se djelovanje kao mogućnost čovjeka da oblikuje svoj svijet.

Sve bi moglo biti drukčije, a ja ne mogu gotovo ništa izmijeniti (Luhmann, 1969: 324), može opovrgnuti samo onaj tko se odluči da djeluje (Kielmansegg, 1983: 448).

2. Nacionalna država kao promotor kolektivnog identiteta

Nacionalna država, kakvu poznajemo od 16. stoljeća u Europi kao promotor modernizacijskih tendencija ima nedjeljivu suverenost i prema vanjskom kontekstu i unutar same svoje teritorije. U nedjeljivoj suverenosti Weber vidi konstitutivnu ulogu moderne države sa monopolom na fizičko nasilje, jer je jedino nacionalna država imala legitimnu mogućnost korištenja nasilja na temelju kog donosi autoritativne odluke i pravila koja su obavezna za sve stanovnike. Njezina autonomija utemeljena je na zakonodavstvu.

Naravno, institucionalni nastup nacionalne države pretpostavlja kompleksnu mrežu različitih postupaka koji razvijaju individualne i kolektivne obrasce za članove grupe, počev od sustava obrazovanja do konfiguracije javnog prostora odgovarajućim simbolima, do održavanja i poticanja kolektivnog sjećanja. Nacionalna država traži lojalnost od podanika te ona i nije neutralna jer je strukturalno povezana sa jednim partikularnim kulturnim obrascem, promičući vitalnost kulturnih paradigmi date nacije u javnom prostoru. Ona i zasniva svoju moć na zajedničkoj javnoj kulturi, te time zaokružuje „nacionalnu konstelaciju“ upravo na određenoj teritoriji.

Je li nacionalna država dovedena u pitanje?

U svjetlu današnjih tendencija prepoznaje se dinamika koja utječe na modificiranje nedjeljive suverenosti i isključivu pravnu moć nacionalne države. Akteri ispod i iznad države unose značajne promjene u konstelaciju nacionalne države, utičući na njene kompetencije i funkcije. Sve više jača mreža moći koja se rasprostire preko granica nacionalne države,

prekrajajući društvene institucije i modificirajući manevarski prostor nacionalne države smjenjujući na taj način moći nacionalne države. Najznačajnija mjesta u tim novim oblicima usmjereni su na kapacitete nacionalne države u kontroli ekonomskih kretanja ili njezinu moć prevazilaženja rizika koji nose ekonomske promjene. Tržišta više nisu u teritorijalnim okvirima date nacije, jer konfiguracija tržišta u velikoj mjeri zavisi od prekograničnih parametara. Mobilnost transnacionalnih firmi, dinamika tržišta rada, difuzija modernih tehnologija, ireverzibilne promjene u prirodnom okolišu, sve te tendencije neprestano razvijaju pritisak na poziciju nacionalne države. Zato se govori i o dinamici demokracije na nivou „svjetskog društva“. Homogeniziranje finansijskih i drugih infrastruktura nužno izaziva probleme u političkim strukturama. Naime, dolazi do pojave kolektivnih aktera „ispod“ države koji fleksibilnije i efikasnije mogu reagirati na određene probleme koji se pojavljuju; to su civilne, regionalne ili čak i vjerske organizacije koje isticanjem specifičnih vrijednosti sudjeluju u preoblikovanju javnog prostora.

3. EU i nacionalna država

EEZ (Europska ekonomska zajednica) nastaje sa velikom energijom, idealizmom i očekivanjima u pogledu zajedničkih institucija. S ekonomsko-funkcionalnog stajališta početni period znači otvaranje zajedničkog europskog tržišta, snižavanje carina i veću vanjsku trgovinu. Monnetova ideja udružene Europe znači afirmaciju liberalnih principa zajedničkog tržišta i centralnih institucija. Rimski ugovor iz 1958. godine spoj je njemačkog liberalnog tržišnog poretka i francuskog „dirigisme“. Walter Hallstein, kao prvi predsjednik EEZ-a vodio je zajednicu na ideji utemeljenoj na europskoj federaciji sa zajedničkim političkim institucijama i zajedničkom monetarnom, fiskalnom i strukturnom koordinacijom ekonomskih politika.

Međutim, politička unija nije dogovorena, a nije ni legitimna prema Rimskom dogovoru i liberalnom sustavu međudržavnog sistema poslije II svjetskog rata jer je glavni aspekt usmjeren ka ekonomskim rješenjima i taj period je poznat kao „zlatno razdoblje“ razvijenog kapitalizma. Ekonomska komisija UN-a za Europu je na početku 70-tih godina 20. stoljeća utvrdila da nema posebnih razloga za promjenu institucionalnog sustava međunarodnih odnosa, odnosno ekonomskog sustava kejnzijanske socijalne države. Međutim danas taj „zlatni period“ više izgleda kao devijacija ili posebna epizoda kapitalizma 20. stoljeća (Hobsbawm, 2002). Za razliku od 20. stoljeća kada su se širili društveni prostori i bivali podređeni birokratskom djelovanju države, a država je bila arbitar u društvenim konfliktima, sada različite kritičke interpretacije razgrađuju moć nacionalne države i pozivaju se i na ekonomske i političke argumente, ili nužnost revitalizacije povijesno podređenih regiona. Zato se danas i govori o „stalnoj krizi teritorijalnosti“, ili o tvrdnji koja se zauzima za „minimalističku regionalnu državu“. (Maier, 2000: 813)

Zbog svega toga javljaju se pitanja upitnosti nacionalne države i promjene oblika njezine strukture. Ali uprkos uznapredovanim procesima europskih integracija, ističu se aktuelnost i vitalnost nacionalne države čak i u kontekstu duboko promijenjenih okolnosti. Iako se mijenjaju okviri nacionalne države, održani su njezini kapaciteti koji omogućuju njenu ponovnu stabilizaciju. Kako su se multiplicirali nivoi koji imaju imperativnu snagu u međunarodnom sistemu i koji realiziraju različite funkcije, dolazi do pojave preusmjeravanja elemenata suverenih nadležnosti na ove nivoe. Međutim, ne smiju se potcijeniti unutarnje sposobnosti prilagođavanja nacionalne države, odnosno mogućnosti preusmjeravanja njezinog nastupanja iz perspektive moći na druga područja. Nastanak nacionalne države stvara ireverzibilne tendencije koje se mogu transformirati u određenim fazama, međutim, sama nacionalna država, dio

je moderne te zato zemlje Srednje i Istočne Europe teže građenju nacionalne države. Još uvijek je preuranjeno postavljati sumorne dijagnoze o sutonu nacionalne države koja ostaje dje-latan subjekat međunarodnog poretka (Mann,1983: 187-213). Međutim, ne može se poreći da nacionalna država gubi monopol u razrješavanju kolektivnih problema, odnosno, čini se izvjesnim da teritorijalno fiksirana nacionalna država ne ostaje jedini okvir za rješenje problema pluralnosti (Kymlicka, Straehle, 1999: 65).

Ova spoznaja nas opominje na činjenicu da je obrazac nacionalne države koji se nekad smatrao idealnim, podređen promjenama. Pokušaji razrješavanja kolektivnih problema postali su multidimenzionalni i to upravljanje se odvija na nivoima koji se preklapaju sa kolektivnim akterima „ispod države“ i „iznad države“, i institucionalne aktere evropske unifikacije. Od početka postojanja nacionalne države, ona ima ključnu ulogu u formiranju kolektivnog identiteta, dok istovremeno različiti subjekti društva kao izvan-državni akteri razvijaju protudjelovanje u odnosu na nacionalnu državu jer je od svog nastanka izložena dinamici koja dolazi iz drugih sfera.

Procesi globalizacije se ne mogu promatrati kao pravolinijski proces koji djeluje ka predodređenom cilju, jer različiti lokalitetni obrasci determiniraju forme globalizacije i paralelno sa procesima globalizacije nastaju i lokalne mreže. To je, uostalom, i ponukalo neke teoretičare da umjesto prilično apstraktnog, nediferenciranog pojma globalizacije koriste pojam „glokalizacije“, ukazujući na značajne dimenzije istih procesa (Robertson, 1998: 191-220). Ipak, globalni akteri imaju intenciju razvijanja strukture koja nije ograničena lokalnim uvjetima. Povlačenje države iz određenih sfera još i ne znači slabljenje njezine moći. Relacije između nacionalne države i snaga koje razvijaju pritisak na nju prožete su proturječnostima. Pritisaci koji proizilaze iz međunarodnih ekonomskih kretanja, nastajanja

nadnacionalnih nivoa nisu „prirodni, neumitni događaji“, a ne mogu se tumačiti ni kao skup prirodnih datosti koje automatski sužavaju manevarski prostor nacionalne države. Nacionalna država djeluje i kao filter koji propušta različite utjecaje shodno strateškim odlukama političko-ekonomskih i državnih elita, što znači da krajnji ishodi uvijek zavise od velikog broja parametara. Ponekad državne elite prakticiraju svoju moć sa određenim privatnim institucijama. Jačanje nadržavnih instanci kao i prelazak kompetencija ne mora značiti da se time reduciraju potencijali države. Nacionalna država i procesi izvan nje stoje u kompleksnom međudjelovanju, iako nacionalna država nije jedini okvir razrešavanja kolektivnih problema.

Kakva je moć nacionalne države?

Po Weberu moć se zasniva ili na konstelaciji interesa, ako se zasniva na ugovoru, ili se moć oslanja na autoritet. Neki od autora govore i o „relacionoj moći“ koja se očituje u različitim intencijama, ishodima i postupcima (Strange, 1996). Ukoliko se progovara o moći nacionalne države u svjetlu evropske unifikacije, pojave drugih kolektivnih aktera u unutarnjem i međunarodnom poretku, valja ići dalje od puke oznake i specificirati raslojavanje moći. Može se govoriti i o povijesno despotskoj i infrastrukturnoj moći države (Mann, 1988). Despotska moć države podrazumijeva skup onih djelatnosti koje država (ili njene elite) može sprovesti bez suradnje, dogovaranja, konsenzusa sa mjerodavnim kolektivnim akterima društva. Veoma često se govori o moći države izjednačava sa ovim tipom moći. Moderna država neprestano širi infrastrukturnu moć i razvija mogućnosti prožimanja segmenata društva. Razvojem tehnoloških sistema mogu se razvijati i kanali infrastrukturne moći pomoću kojih država pokriva cjelokupnu teritoriju i stvara kontrolne instance. Teritorijalna kompetencija nacionalne

države je nemoguća bez ekspanzije njene infrastrukturne moći. Sa modernizacijom se očigledno smanjuje despotska moć države, jer akteri javnosti propituju aktivnosti države nastupajući sa zahtevima legitimacije, naravno ne govoreći o automatskom ostvarivanju i o pravolinijskim procesima koji vode do nekog cilja, već je riječ o cikličnom procesu sa uzlaznim i silaznim linijama. Sasvim je moguće da se povodom iste države pojavljuju u različitim periodima različite kombinacije despotske i infrastrukturne moći. Paradigmatični tip današnje države tendira ka slaboj despotskoj, ali istovremeno snažnoj infrastrukturnoj moći.

Danas je vidljiva pojava postojanja apatije u zemljama zapadnog Balkana, straha od slobode, receptivnost na demagošku retoriku elita koja pojačava despotske potencijale države. Međunarodne korporacije imaju slične okvire i slična pravila uprkos proširivanju infrastrukturne moći države. Državne elite, shodno naraslim tehnološkim mogućnostima potvrđuju infrastrukturnu moć, međutim, to ne podrazumijeva i njihovu širu autonomiju u odnosu na međunarodne ekonomske aktere.

U zemljama zapadnog Balkana nije shvatljivo da se moć efektivnije može koristiti u slučaju kada postoje konsenzualne osnove, to jest, kad se može računati na konsenzualnu legitimaciju modaliteta moći, te da je nužno stvaranje efikasnih državnih institucija. To je u krajnjoj instanci i zakonodavni okvir i nužna promjena kao temelj ulaska u EU, što podrazumijeva dezagregiranje nacionalnih država, odnosno, stvaranje određenih lokacija i mreže moći na međunarodnom nivou, privatizaciju određenih klasičnih funkcija države, ali i transformaciju i održavanje okvira nacionalne države. Prepreke institucionalnoj izgradnji su nedostatak efikasnog državnog aparata, nepostojanje organiziranog civilnog društva, nepostojanje značajne srednje klase. U svim tim zemljama prepoznatljiva je intencija građenja nacionalne države, a shodno povijesnoj

dinamici može govoriti o „nedovršenoj nacionalnoj državi“ iako je uveliko prisutna pojava nepostojanja nacionalnih strategija, razgradnja društva kao i razaranje društvene kohezije, ali i dezorijentacija političkog i ekonomskog života, netolerantnost prema manjina. Iz svega ovog je vidljiv negativni balans despotske i infrastrukturne moći, ali i naglašena zainteresiranost europskih institucija u pospješavanju i indirektno nadziranje reformskih procesa ili čak i direktno upravljanje njima.

EU je oduvijek željela postići političku integraciju putem ekonomskih institucija, baziranu na razvoju sistema vrijednosti, a ne pravnoj i ekonomskoj izgradnji institucija. Mir, široki spektar sloboda i socijalno-ekonomski prosperitet predstavljaju osnovni trokut europske zajednice na koji se pozivaju političari. Problemi s kojima se EU danas susreće nalaze se u problematičnoj institucionalizaciji i dilemi što je glavni pokretač europskih integracija jer se „sukobljavaju britanski kocept ekonomskog mehanizma zajedničkog tržišta i francusko-njemački kocept političko-ekonomskih institucija. Problem europskih integracija počinje upravo u vrijeme propasti socijalističkog sistema, 90-tih godina 20. stoljeća, kada EU kreće pravcem proširivanja u koji su uveliko uključene tranzicijske države i produbljivanja kroz monetarnu uniju. Međutim čitav taj proces transformacije EU-a nije pratio konzistentan političko-ekonomski sistem i jasna vizija postaje li EU nova federativna politička tvorevina, slična SAD-u, ili pak ostaje u okvirima dominantnih državnih entiteta članica i djeluje putem nepreciznih interesnih dogovora isporazuma. Nakon ujedinjenja Njemačke i postupnog formiranja monetarnog sustava EU je u središte postavila njemački interes. Njemačka danas postaje ekonomski pokretač razvoja EU-a i glavni politički akter promjena. Njemačka danas smatra da je prevelika za EU, a druge članice (posebno Francuska, Italija i Španjolska) smatraju da postaje previše centralna snaga i da ugrožava europske

integracije. Njemačka bi trebala postati kooperativnija i tražiti zajednička rješenja, jer raspad EU-a donosi više troškova i rizika nego što stoji njegovo održavanje. Monetarna unija i sadašnja financijska kriza Njemačkoj donosi više koristi nego drugima. Njemački izvoz i čitava europska unutarnja trgovina najviše su koristili rastu njemačke privrede i njezinoj socijalnoj državi. U EU se pokazalo kako monetarna integracija i zajedničko tržište koji zapravo i ne funkcioniraju (mobilnost rada i kapitala) nisu dovoljni za pravu integraciju.

Monetarna unija ne može djelovati bez bankarske i fiskalne unije, a nijedna ne može funkcionirati bez političke unije, koja pak zahtijeva više europske demokracije, zajedničkih vrijednosti i poštovanja prava. Demokratski deficit i loša implementacija dogovorenih mjera glavni su krivci za problematično rješavanje europske političko-ekonomske krize.

Zagovornici lijeve strategije za EU ističu zahtjev da se članice Unije suprotstave diktatu financijskog kapitala i korporativnog svijeta težeći većoj samostalnosti, autonomiji i ekonomskom nacionalizmu, dok druga alternativa želi dovesti u pitanje tip europskog kapitalizma i postavlja nove zahtjeve za socijalistički bunt protiv sadašnjih rješenja. Solidarnost između ljudi, nova neposredna *e*-demokracija, ekosocijalno gospodarstvo, trajni razvoj, društveno odgovorno ponašanje poduzeća, socijalna država na temelju jedinstvenog građanskog dohotka samo su neke od novih socijalističkih ideja. Ljeвица ne napušta europski legitimitet, nego ga želi promijeniti novim kolektivizmom. Je li to jedino moguće rješenje za razvoj Unije?

Nasuprot demokratskom deficitu prisutan je i „birokratski suficit koji i nije tako veliki problem kao stvarni problem EU, politička alijenacija, otuđenost građana u odnosu na Uniju kao cjelinu, na njezine ciljeve, vrijednosti, ideje i, konačno, konkretnu praksu. Politička alijenacija fenomen je moderne politike koji se u zapadnim demokracijama osjetio nakon „kraja povijesti“,

parafrazirajući Fukuyaminu sintagmu, nakon pobjede demokracije nad komunističkim autoritarnim sustavom i ideologijom. (Schwarz, 2007).

Politička alijenacija je rezultanta krize građanskog društva još krajem 60-tih godina 20. st. Očitovala se u četiri pojavnih oblika: kao *politička nemoć*, iskazana kroz individualni i grupni osjećaj da se ne može utjecati na djelovanje vlade, odnosno izvršne vlasti; kao *politička besmislenost*, kao percepcija, opet pojedinca i skupine, da su političke odluke nejasne i nepredvidive; kao *politička izvannormiranost*, kao percepcija da se norme ili pravila namijenjena upravljanju političkih odnosa općenito ne poštuju i da je skretanje s predviđenog i propisanog ponašanja uobičajena pojava; i, kao *politička izolacija*, kao odbacivanje političkih vrijednosti i pravila koja su općeprihvaćena, na razini formalnih deklaracija, od strane drugih članova društva. Zato je i najočitiija konzekvenca političke alijenacije glasačka apstinencija ili protestno glasanje. Izražen je još jedan deficit koji ugrožava projekt europske integracije: deficit građanske svijesti, koji doista možemo nazvati i *političkim deficitom par excellence* EU, u kojemu se prelamaju i sažimaju i svi ostali deficiti. Sami pak potencijalni subjekti tog novog socijalnog i političkog statusa, europski građani, još uvijek su „ne-građani“.

Cilj Unije je promicanje mira, solidarnosti i dobrobiti svih ljudi. Nedvojbeno je da je „ljudsko dostojanstvo“ univerzalna vrijednost, koju je još renesansni politički manifest Pico Della Mirandole *De dignitate homini* stavio u prvi plan. Vrijednosti slobode i jednakosti, a samim tim i solidarnosti su proizašle iz prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, dok su vladavina prava, poštivanje ljudskih prava, pluralizam, tolerancija proizvodi liberalne političke misli. Načelo supsidijarnosti je preuzeto iz organizacijskog načela Katoličke crkve, načela po kome se odluke donose što bliže najnižoj stepenici društvene organizacije, a tek ako se to ne može ostvariti, onda se ovlasti delegiraju na više

instance političke organizacije. Ali usprkos svemu, demokratski deficit nije onda samo pojavnost EU već je svojstvo, ili rezultanta ili deformacija prakse, pa je stoga ono što se očituje prividno kao demokratski deficit EU u stvari demokratski deficit država članica, jer je jedna od najvećih odlika demokracije upravo njezina neizvjesnost.

No sve bi to tražilo i da države članice budu konsolidirane zemlje stabilne demokracije u kojima je demokratska patologija, demagogija, politička hipokrizija, manipulacija, korupcija, politička paranoja i političko nasilje svedena na minimum. Nužno je i postojanje istinski demokratske javnosti i javnog mnijenja i demokratski konstituirane četvrte grane vlasti – medija. Previše je još otvorenih pitanja s kojima se ljudska zajednica, pa čak ni u najrazvijenijoj regiji svijeta, još nije spremna suočiti. Možda će nastavak i produbljivanje globalne svjetske krize pridonijeti sazrijevanju svijesti o potrebi radikalne reforme ne samo EU nego i njezinih država članica, da bi se mogli prevladati demokratski deficit EU i demokratski deficiti zemalja članica te pervazivna politička alijenacija koja sve zlokobnije postaje karakteristikom postmoderne politike.

4. Europski upravni prostor

Od *Maastrichtskog ugovora* iz 1991. godine, EU se postupno razvija i u političkom pravcu. Zbog tog, primarno ekonomskog profila, ali i zbog obveze poštivanja suverenosti država i načela subsidijarnosti, EU kao regionalna organizacija nema posebnih pravila o javnoj upravi. Europska *Komisija* od 1996. godine inzistira na korisnosti interakcije između javnog interesa i velikog, jedinstvenog tržišta, naglašavajući, da je cilj Unije postići ravnotežu i promicati evropski javni interes. Jedno značajno poglavlje ovih europskih rasprava o odnosu tržišta i javnog interesa otvorio je *Amsterdamski ugovor* iz 1997. godine.

Službe i usluge od javnog općeg interesa ovog ugovora izričito su priznate kao sastavnice zajedničkih vrijednosti Unije, naglašavajući načela jednakosti, vrsnoće i stalnosti javnih službi i usluga.

Osim toga Europski parlament je 1999. godine donio rezoluciju o službama od javnog, općeg interesa, koja predstavlja novi pomak naprijed. Ta rezolucija poziva Komisiju da točno definira područja djelovanja i narav tih službi, usluga, odnosno razinu usluga potrebnih da se postignu ciljevi Unije. Javna uprava i javne usluge ostale su u žiži pozornosti i dvaju posljednjih ugovornih tekstova EU, od kojih je jedan, tzv. *Ustavni ugovor*, odbijen francuskim i nizozemskim referendumima 2004. godine, dok je drugi, *Lisabonski ugovor* stupio na snagu 1. prosinca 2009. godine sa svoja dva dijela: ugovor o EU i ugovor o funkcioniranju EU. Važno je napomenuti da i neuspjeli *Ustavni ugovor* i *Lisabonski ugovor* sadrže nove odredbe koje se tiču javnih usluga i javne uprave naglašavajući ih kao „zajedničke vrijednosti koje promiču društvenu i teritorijalnu koheziju Unije“.

EU je još uvijek pretežno gospodarska integracija, te je nastanak europskog ekonomskog prostora logičan, ali na drugim je područjima postupno došlo, manje *de iure*, a više *via facti* i do europskog socijalnog prostora te europskog upravnog prostora utemeljenog na europskom pravu¹, koje počiva na

¹ Upravno pravo je ukupnost načela i pravila, koja se primjenjuju na organizaciju i vođenje javne uprave, kao i na odnose između uprave i građana. Ne smije se zaboraviti međutim, da je EU otpočela tako, što je od samog početka uvela četiri temeljne gospodarske slobode: slobodno kretanje roba, usluga, ljudi i kapitala, te su javne uprave država-članica morale stvoriti administrativne uvjete za te slobode. Osim toga, svi ugovori EU, kao primarno pravo Unije, ali i derivirano pravo Unije (uredbe i odredbe- *règlement - regulation*; *directive - directive*) postaju dijelom pravnih sustava država-članica, pa utječu na pravne sustave tih zemalja. Derivirano pravo sadrži i veliki broj odredaba upravne naravi, koje se tiču pojedinih djelatnosti u nadležnosti EU, a koje su dio *acquis communautaire*.

prilično sličnim načelima i kriterijima javne uprave i službe u demokracijama. Države-članice kod primjene prava EU moraju se pridržavati tih načela kao i drugih pravila koja predstavljaju načela postupanja javnih uprava, a to su: „upravljanje uz pomoć prava, razmjernost, pravna sigurnost, zaštita legitimnog povjerenja, nediskriminacija, mogućnost odgađanja izvršenja upravne odluke, pravični uvjeti dostupnosti upravnih sudova, te na kraja van-ugovorna odgovornost javne uprave.“

Ukratko, europski upravni prostor je „ozračje i okoliš“, što proizlazi iz EU politika i pravnih normi koje podrazumijevaju aktivnu ulogu nacionalnih uprava. Komisija EU istražuje u svom prvom „*screeningu*“, u kojoj mjeri kandidati primjenjuju osnovna načela organizacije i funkcioniranja javne uprave. Uz to, Komisija procjenjuje opću solidnost javne uprave, stupanj odgovornosti javnih službenika, pravičnost i provedivost postupaka, kao i mogućnosti osporavanja propisa i pojedinačnih odluka. Nije, dakle dovoljno samo izmijeniti propise, treba još dokazati, da se oni stvarno primjenjuju u duhu evropskih principa javne uprave, ali bez preciznog puta ili postupka ili pravila, pa čak i načela. Utvrđena je ustvari „obaveza rezultata“, odnosno – ne zahtijeva se posebna jedinstvenost oko institucija, sustava i postupanja javne uprave, nego vrsnoća i sposobnost postizanja rezultata, a to je, ukratko, primjena *pravne stečevine* EU (*acquis communautaire*). Iako ne postoji *pravna stečevina* EU na području javne uprave zahtijevaju se jednake primjene EU normi na građane i gospodarske subjekte EU.

5. Strukturne promjene države i društva

Važne strukturne promjene su se dogodile između sadašnje Velike recesije i Velike krize u tom dugom 20. stoljeću: promjena institucionalne strukture kapitalizma poslije II svjetskog rata,

uspon socijalno-tržišnog sistema i države blagostanja, utvrđivanje centralno-bankarskog sistema i financijske strukture kao relativno neovisnog dijela sistema, pa i kombinacija aktivne ekonomske politike za stabilizaciju zaposlenosti i rasta, doveli su do uspostavljanja „liberalnog kolektivism“a, kao političko-ekonomski sadržaj modernog kapitalizma i njegova cikličkog kretanja u putanji 20. stoljeća.

Poratni tip liberalnog kapitalizma rezultat je političkog dogovora kao baze ekonomsko odgovornog političkog mira, socijalne sigurnosti građana i relativno brz privredni rast. Ideja „liberalnog kolektivism“a znači podržavanje ideologije tržišne slobode i državne odgovornosti za socijalnu pravdu sa bitnim naglaskom na nužnost državne intervencije na mjestima koja su potrebna za usavršavanje funkcioniranja kapitalističkog sustava. Međutim, to je rezultanta poratnog stanja realne ekonomije, političkog pragmatizma i ujedno teorijskog razmimoilaženja o konceptu liberalnog i državnog kapitalizma u razdoblju 1942-1952, pri čemu je presudnu ulogu imala Keynesova teorijska revolucija.² Razvoj države blagostanja, međutim, mnogi su shvatili kao etatizaciju kapitalističkog društva. Do važnog obrata dolazi krajem

² Keynes je bio prvi ekonomist koji se u svom djelu *The General Theory of Employment, Interest and Money* suprotstavio neoklasičnom modelu opće ravnoteže, podjelivši cjelokupnu potrošnju na ličnu i investicijsku. Po njemu, investicije se poduzimaju na osnovu toga koliki profit očekuju preduzetnici. Pad potražnje na tržištu potrošnih proizvoda vodi padu prodaje, pa samim tim i profita. Preduzetnici ekstrapoliraju pad profita u neizvjesnu budućnost, smanjujući potražnju za investicionim dobrima; manje investicija vodi manjoj proizvodnji, manjoj zaposlenosti, što znači da je stanovništvo sada siromašnije, što dalje vodi padu u ličnoj potrošnji, daljem padu u investiranju). Suprotno Keynesovom modelu 70-tih godina 20-og stoljeća se razvija novoklasična ekonomska teorija, pod izgovorom da Keynes u svojim modelima nije dovoljno pažnje posvetio formiranju očekivanja tržišnih agenata.

70-tih i početkom 80-tih godina 20. stoljeća, što zbog tadašnjih ekonomskih kriza, od inflacije u centru, do krize dugova na periferiji svjetskog kapitalističkog sistema, ali mnogo više i kritičnije zbog oštre političke krize legitimiteta. Po Keynesu, društvena teorija nije za sve prilike i za sva vremena (univerzalno primjenljiva) i ne bi trebalo da bude plod apstraktnog teoretiziranja normativne prirode.

Ideološki zaokret protiv vodeće kejnzijanske doktrine doveo je do opadanja povjerenja političkih subjekata u vladavinu ekonomske politike i institucija države. Politička vlada morala se sada odlučiti između pravila tržišnog sistema i diskrecijskih prava svog intervencionizma. Vremenom liberalno postaje važnije od kolektivnoga. Tržišna decentralizacija, privatizacija i deregulacija dovele su do institucionalnih promjena, koje su više podržavale poslovnu individualizaciju nego kolektivizam, a sve više prevladava logika financijalizacije i globalizacije tržišta. Kolektivizam se gubi, primarno postaje sve što se idejno, politički i ekonomski, vezuje uz institucionalni sustav političko-ekonomskog liberalizma. Opet možemo sve to jednostavno sistematizirati kao „globalni liberalni kapitalizam“ (Centeno, Cohen, 2006). Ekonomska teorija postala je više instrumentalna nego kritička, više pozitivistička nego normativna, više kvantitativna nego kvalitativna.

Još 1947. godine je održana rasprava između Schumpetera, zagovornika austrijske škole i Sweezyja kao jednog od mladih harvardskih ekonomista, poznatih po marksističkim pogledima. Schumpeter je tada prvi put javno pokrenuo pitanje o opstanku kapitalizma. Obojica su odgovorili niječno. Schumpeter je u svojoj interpretaciji polazio od teze razvoja – da je temelj inovativni poduzetnik i tržišna konkurencija (Schumpeter, 1942), dok Sweezy središnji pokretač razvoja vidi u kapitalističkoj akumulaciji (Sweezy, 1942). Obojica dokazuju inherentnu nestabilnost kapitalizma, Schumpeter kroz opadanje

konkurencije, Sweezy kroz ograničenju akumulacije i profita. Schumpeter mogućnosti kapitalističke transformacije vidi u „konstruktivnoj destrukciji“, Sweezy više govori o sveobuhvatnoj krizi sistema. Na jednoj strani Sweezy želi pokazati da kapitalizam boluje od neizlječivog karcinoma, dok po Schumpeteru kapitalizam umire zbog neurotičnih simptoma jer ljudi naprosto gube povjerenje u njegove izvorne sposobnosti. Marxovo promišljanje bilo je prisutno kroz teorijsku analizu i historijska iskustva koja su tada ukazivala na željenu veliku promjenu kapitalizma, slično kao danas. Arrighi nas poziva da ponovo razmislimo o Schumpeterovom predviđanju budućnosti kapitalizma postavljajući njegovo pitanje hoće li kapitalizam preživjeti vlastiti uspjeh? (Arrighi, 1994: 325; Arrighi i Silver, 1999) Schumpeter je formulirao tezu po kojoj postojeća i potencijalna dostignuća kapitalističkog sistema pobijaju ideju da će se propast tog sistema desiti zbog ekonomskog neuspjeha; ali, zauzvrat, upravo taj uspjeh kviri društvene institucije kao zaštitnike sistema i time neizbježno stvara uvjete u kojima on neće moći opstati; predviđajući da će socijalizam naslijediti kapitalistički sistem (Schumpeter, 1942: 61). Iako je Schumpeter sa skepsom gledao na budućnost kapitalizma, a Arrighi tvrdi da povijest može pokazati da je bio u pravu jer je sasvim moguće da budućnost potvrdi njegovu ideju da je kapitalizam ne samo sposoban za još jedan uspješan preokret već i da svaki novi preokret stvara nove uvjete u kojima je njegov opstanak očigledno sve teži (Arrighi, 1994: 325).

Strpić otvara pitanja cjelokupnog razumijevanja sadašnje krize kapitalizma, pokazujući da ključni izlaz iz krize moderne političke ekonomije možemo ipak naći kod samog Marxa. (Strpić, 2010). Strukturnu krizu kapitalističkog sistema Strpić metaforično naziva „matrix-kapitalizmom“ stavljajući naglasak na krizu teorije, a posebno na nedostatke kritike političke ekonomije koja se izgubila u posljednjim godinama.

Još 1972. godine Joan Robinson razvila je tezu da je u okviru 20. stoljeća ekonomska teorija doživjela dvije krize (Robinson, 1972). Prva kriza 30-tih godina 20. stoljeća značila je zapravo kraj neoklasične liberalne škole samoregulativnog tržišta, minimalne države i ograničenja centralnog bankarskog sustava. Keynesov zaokret Robinson prepoznaje kao nesposobnost neoklasične teorije da kompleksno i dosljedno objasni prirodu tadašnje velike ekonomske krize. Rezultat te krize poslije II svjetskog rata razvija sustav reguliranog kapitalizma, mješovite privrede, relativno nezavisne politike centralne banke, socijalne države na temelju ugovora između socijalnih političkih aktera i novog korporativnog upravljanja poduzećima. Nova institucionalna struktura svojevrsnoga „liberalnog kolektivizma“ ili pak „socijalnog kapitalizma“ bila je, dakle, odgovor na dugoročni ciklički zaokret Velike depresije.

Druga kriza ekonomske teorije, po J. Robinson, inicirana je problemima socijalnih odnosa između kapitala i rada. Naime, neprekidni poratni privredni rast donosi i značajan porast bogatstva i nejednakosti, pa se kao osnovni problem ekonomske teorije nameće teorija raspodjele. Robinson prvu krizu pripisuje ekonomskoj teoriji zato što nije objasnila „obim nezaposlenosti“, dok kod druge nije razumjela „sadržaj zaposlenosti“. Kriza centra i dužnička kriza na periferiji svjetskog kapitalizma dovode do radikalnog zaokreta ekonomske politike, institucija, pa i političko-ekonomske ideologije. Zaokret prema monetarnoj stabilizaciji cijena, liberalizaciji i deregulaciji tržišta, financijalizaciji, globalizaciji i privatizaciji znači uvođenje „globalnog liberalnog kapitalizma“. Teorijski odgovor opet je radikalna zaokret prema neoklasičnoj paradigmi, ideologiji tržišnog liberalizma i pragmatizmu političko-ekonomskih rješenja. Ako je kejnzijizam označavao radikalni odmak od teorije ravnoteže i samoregulativnog kapitalizma, onda je neoliberalizam ponudio zaokret

prema novoj velikoj sintezi tržišne ravnoteže i funkcionalnoj teoriji stabilizirajućih ekonomskih politika.

I treća, financijska kriza poslije 2007. godine jasno pokazuje kako tržišta, koja djeluju bez regulacijskih okvira, ne produciraju ekonomske ravnoteže, nego sistemsku nestabilnost, cikličnost ekonomskog razvoja i socijalnu disharmoniju. Međutim, vodeća ekonomska teorija apstrahira koncept produkcije i odvaja financijsku od realne ekonomije, a to je temelj promašaja teorijskog razumijevanja sadašnje krize. Financijska kriza započinje kada financijski sektor putem kreditnih i drugih modernih financijskih instrumenata producira novac koji nema veze s realnom ekonomijom.

Može li upravo afirmacija Marxove analize dati nekakav putokaz prema pravoj kritičkoj političkoj teoriji i je li potrebno promišljati u Marxovom duhu ili je pak potrebna radikalizacija Marxove kritike političke ekonomije, kako to pokazuje druga kriza? U krizi je potrebno promatrati prostor u analitičkom smislu bez posebnih koordinata te se definira kao „strukturalni presjek“ vremenskih koridora u kojem se onda odvijaju ti socijalni, politički i ekonomski ciklusi.

To je pojmovna mreža koja mora objasniti kako se stvara svijet modernih ravnoteža, prostor, inherentno nestabilan te je samim tim kriza zapravo njegovo normalno stanje. „Matrix-ekonomija“ zapravo je suvremeni oblik fiziokratskog pogleda na svijet, umjesto nestabilnog tržišta imamo idealni *input-output* model proizvodnje, umjesto slobode ljudskog izbora imamo dehumanizirani virtualni svijet koji briše granicu između realnog i imaginarnog.

Djelovanje „matrix-ekonomije“ u biti nas postavlja u vrijeme prije moderne, politička ekonomija „matrix-kapitalizma“ zapravo je ekonomija netržišne ekonomije. „Matrix-ekonomija“ je samo druga strana informacijskog kolektivismu, netržišnog društva te predstavlja ili pred- ili postkapitalističku

ekonomiju. „Matrix-ekonomija“, prema tome, nije „matrix-kapitalizam“.

A što je matrix-kapitalizam? Metafora za virtualni kapitalizam jer virtualnost kapitalizma proizlazi ili iz financijskog sustava ili iz sustava prevladavajućeg intelektualnog kapitala ili pak iz kapitalizma negativne matrice kad se u okviru takvog kapitalizma gubi prostor političkoga, individualnoga, modernosvjetskoga ili pak privredno-nacionalnoga. Prema tome, za Strpića takav kapitalizam je metafora kriznog društvenog stanja, to je slika kapitalizma na negativnoj matrici. Virtualni kapitalizam je sistem radikalnih neravnoteža i prikrivenih proturječja, varijanta katastrofalnog kapitalizma kao političkog projekta bez budućnosti.

„Matrix-kapitalizam“ je upravo sistem, nova moderna „nevidljiva ruka“ koja funkcionira kao totalitet na totalitaran način sa problemom kako unutar njega razumjeti povezanost netržišne „matrix-ekonomije“ i paratržišnog „matrix-kapitalizma“. Takvo promišljanje dovodi do problema razumijevanja kapitalizma, o čemu ovisi sama svrha koncepta „matrix-kapitalizma“. Pirenne i Braudel, kapitalizam vezuju uz proces akumulacije bogatstva i kompleksni novčani i trgovački sustav gradskih ekonomija. Wallerstein i njegov teorijski krug razvoj kapitalizma objašnjavaju svjetskim sistemom globalnih tržišta i trgovine. Weber se oslanja na duhovnu stranu racionalnosti i poduzetništva.

Smith ističe značaj robne proizvodnje, Marx je u njoj vidio proturječan način eksploatacije i fetišizacije. Kapitalistički sistem zapravo povezujemo s načinima generiranja akumulacije bogatstva i privrednog rasta, financijskim kapitalom i kreditnim sistemom, s tržištem i nejednakom raspodjelom, otuđenjem i eksploatacijom. Povijesno, kapitalizam nema niti jedinstvene putanje razvoja niti jednoznačne povijesne institucionalne sistemske strukture.

Za razumijevanje kapitalizma je važna njegova kompleksnost, raznovrsnost i sposobnost dinamičkog prilagođavanja. Sadašnja kriza nije pokazala da sve institucionalne promjene i antikrizne politike djeluju u istom pravcu (Molle, 2011). Mi nismo na kraju povijesti, nego na granici na kojoj vrijeme i prostor više ne možemo tretirati kao neutralne parametre, nego kao međuzavisne kategorije, budućnost je pluralna i jedino što u razvoju kapitalizma možemo uočiti jest upravo kraj njegove završenosti – ako je ikad postojala.

Institucionalna komplementarnost dovodi do različitosti oblića kapitalizma unutar posebnih modaliteta, ali i između različitih modela kapitalizma. Možemo, prema tome, naći modalitete unutar kontinentalnog tipa kapitalizma ili pak između američkog i kineskog tipa kapitalizma. Za sve dosadašnje prijelaze hegemonija i velikih institucionalnih promjena bila su karakteristična duga razdoblja sistemskog kaosa, vojnih ciklusa i političko-ideoloških blokada. Je li put prema „dobrom kapitalizmu“ sada već otvoren i hoće li razdoblje promjena biti kraće i manje dramatično nego prije, ostaje otvorenim pitanjem za sve moguće aktere drame budućnosti koja je već započela. Sve ovisi o institucionalnoj i cikličkoj elastičnosti promjena kapitalizma. To je upravo ono na što je Marx upozorio jer je ukazao upravo na povezanost sistemskih promjena, krize kao smetnje u ekonomskoj integraciji sistema i ugroženosti subjekta zbog problema socijalne dezintegracije i krize političke legitimnosti. Marx nije razvio teoriju kapitalizma, ali je postavio okvire kako analizirati kapitalistički način proizvodnje putem robne proizvodnje i kapitala. Marx govori o kapitalističkom načinu proizvodnje iz aspekta „idealnog presjeka“. Način proizvodnje kod Marxa možemo rekonstruirati najprije kao „način života“, cjelinu oblika društvenih proturječja i različitih egzistencijalnih određenja.

S druge strane, način proizvodnje se shvaća kao apstraktno teorijski sistem koji omogućuje kako povezanost predmeta i metode kritike političke ekonomije tako i povezanost političke

ekonomije i povijesnog razvoja. Marx tako govori o „povijesnim pretpostavkama“ i „probojnim točkama“ kapitalizma, a njihova povezanost ukazuje na funkcionalno reproduktivne postavke određenog načina proizvodnje, dok probojne točke određuju različite institucionalne oblike promjena. U nešto kompleksnijem modelu teorije razvoja kapitalističkog načina proizvodnje možemo naći probojne točke koje institucionalno odgovaraju starom načinu proizvodnje, a djeluju u novom, ili pak probojne točke funkcionalno odgovaraju starom i imaju institucionalni oblik novog načina proizvodnje.

No osnovno je pitanje kako nam takva njegova analiza, osim nekih teorijskih nalaza u okviru historije političko-ekonomskih ideja, može danas koristiti. Marx danas postoji više kao metafora, teorijska kulisa, a manje kao teorijsko polazište za novu kritičku teoriju modernog kapitalizma. Kapitalizam postavlja i tržište i organizaciju, dinamiku i strukturu, kao kompleksni sistem koji u sebi nosi i samoregulacijski proces (autopoetičnost) i svoju entropijsku destrukciju. Bidet to naziva „dva oblika razumsko-umne koordinacije“, dva posredovanja koja oblikuju dva moderna klasna sustava. U matrici meta-strukture koja polazi od teorijske rekonstrukcije Marxa dolazi do repozicioniranja novog „društvenog ugovora“.

Preobrazba meta-strukture u strukturu, „bogate apstrakcije“ na višoj razini općenitosti u odnosu na konkretni „sistem svijeta“ sa problemom koordinacije prostora države-nacije i svjetske državnosti (globalne ekonomije) je put teorijske analize koji može povezati i Strpićevo otvoreno pitanje kritike diskursa moderne političke ekonomije i Bidetovo shvaćanje kritičke teorije kao drugačije shvaćanje politike.

Ideje su snažnije nego što mislimo, upravo ideologizacija, politička instrumentalizacija i simplifikacija ekonomskih teorija može imati presudan utjecaj ne samo na tokove mišljenja o društvu nego i na djelovanje političko-ekonomske prakse.

6. Novi europski model kapitalizma

Iza suvremene europske sintagme o prijelazu s države pružatelja javnih usluga, države javnih službi, Keynesijanske države-vlasnika, odnosno socijalne države (L'Etat Providence, welfare state) na državu stratega i regulatora koja se ponovo okreće radu i poduzimanju (L'Etat Stratege, workfare state, regulatory state) krije se novi europski model kapitalizma. Karakteriziraju ga širenje prostora djelovanja tržišnih zakonitosti i izgradnja nove institucionalne infrastrukture reguliranog tržišta.

Zbog takvog razvoja, ranije širok javni sektor, sveprisutna javna uprava i jaka država, doživljavaju korjenite promjene. U javnoj se upravi stvaraju nove institucije nezavisne od izvršne vlasti i državne uprave sa zadatkom regulacije i kontrole novih sektora tržišta (Bugarič, 2004). Proces europeizacije nacionalnih javnih uprava prelama se, naime, s procesom post-socijalističke tranzicije na europskom istoku i jugoistoku. Zemlje tog područja ne samo da nastoje izgraditi višestranačke demokratske političke sustave i funkcionirajuće tržište, nego se nastoje uklopiti u okvir EU kao neke vrste zaštitne opne koja štiti od najopasnijih posljedica globalizacije.

Postoje različite varijante teorije post-socijalističke tranzicije. Dok su ranije tranzicije bile usmjerene samo na politički sustav, ova, post-socijalistička tranzicija je šira, obuhvatnija i složenija: ona mijenja i ekonomski sustav, ali i gotovo sve druge aspekte društvenog života. Ona je promjena čitavog društvenog sustava. Nove se institucije razvijaju na temeljima ili razvalinama starih, ljudi ih grade po tradiciji ili pak učeći od drugih, oponašajući i slijedeći mode, one se izvoze i šire, pri čemu pokazuju svoju snagu i razvijaju specifične načine preživljavanja, razvijaju se u fazama, itd. Drugim riječima za analizu institucija važno je, ali ne i dovoljno polazište norme i pravna regulacija. Analiza

pravne regulacije mora se dograditi analizom šireg društvenog konteksta, uključujući i tradiciju i povijest institucija, da bi se moglo doći do znanstveno prihvatljivog i relevantnog tumačenja, u ovom slučaju, regulacijskih agencija. S druge strane, pravna regulacija i određeni tip institucija utječu na druge pojave u društvu, imaju određene učinke te ih je moguće promatrati i kao relativno nezavisnu varijablu. Pri tome, teorija europeizacije može pomoći u tumačenju načina na koji se europska pravna regulacija i određena institucionalna rješenja koja preferira EU, transponiraju u nacionalne uprave zemalja članica, šire i stvaraju pojedine dijelove (začetaka) strukture tzv. europskog upravnog prostora (Musa, 2006). Europeizacija se odvija kroz višestruke strukturne i funkcionalne prilagodbe institucija u pojedinim zemljama (članicama, kandidatima, itd.) eurointegraciji, tj. skupu očekivanja zasnovanih na regulaciji, kriterijima i standardima utvrđenim na razini EU kao organizacije ili kao zajednice država. Drugim riječima, teorija europeizacije je derivat, odnosno izvedenica neo-institucionalne teorije usmjerena na analizu, razumijevanje i tumačenje pojava u okviru EU i u vanjskom sloju zemalja na koji se Unija širi. Ipak, više istog neće EU približiti njezinim građanima jer više istog, odnosno isto proizvodi još više istog, manje konkurentne sposobnosti, manje ekonomskog rasta, manje radnih mjesta.

7. Nova europska pravna regulacija službi od općeg interesa

Rasprava o javnim službama, tj. službama od općeg interesa intenzivno se odvija u EU posljednjih dvadesetak godina kao rezultat vrlo dubokog traga koji proces europskog ujedinjavanja ostavlja u zemljama članicama i kandidatkinjama za članstvo. Taj je utjecaj dobio novi zamah od kraja 1980-ih. Potpisivanjem Jedinstvenog europskog akta 1986. godine i postavljanjem jedinstvenog europskog tržišta kao jednog od strateških ciljeva

ujedinjene Europe širom su otvorena vrata za pitanja o važnosti službi od općeg interesa u izgradnji tzv. „europskog modela društva“ (Green Paper, 2003:15). Kontroverze oko pitanja kakav bi trebao biti „europski model društva“ još uvijek nisu razriješene. U nastalom društvenom vakuumu, otvoren je prostor za prilično rigidne koncepcije reformi službi od općeg interesa s naglaskom isključivo na ekonomske vrijednosti jeftinoće i štedljivosti, nerijetko temeljem savjeta međunarodnih organizacija ekonomske naravi (Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija, itd.). One ne uzimaju u dovoljnoj mjeri u obzir posebnost i značenje tih službi za društveni razvoj i očuvanje temeljnih društvenih vrijednosti. Usprkos tome što javno-privatno partnerstvo postaje sve popularniji model obavljanja javnih poslova kod nas, njegova pravna regulacija je još uvijek neprimjerena. Posljednja tri desetljeća obilježavaju neoliberalne težnje povezane s idejom o „povlačenju države“ (*rolling back the state, retreat of the state*) prema kojoj pozitivnu (socijalnu) državu treba zamijeniti tzv. regulacijska država (Thatcher, 2002; Levi-Fauri Jordana, 2004; Majone i Surdej, 2006).

Za razliku od socijalne države koja se aktivno uplitala u djelovanje tržišta nastojeći alokacijom budžetskih prihoda i rashoda usmjeravati društveni razvoj i strukturu, glavni zadatak regulacijske države jest korekcija problema na tržištu donošenjem pravila (Thatcher, 2002: 859). Zastupnici ideje o regulacijskoj državi tvrde da europsko tlo, uz nacionalna odstupanja, nastanjuju nove, drugačije države, a taj proces preobrazbe znači i pomicanje arene političkog konflikta, promjenu glavnih institucija i aktera, *policy* stila i političku odgovornost. Glavna arena političkog konflikta pomiče se od alokacije proračuna na kontrolu donošenja pravila, glavne institucije više nisu parlamenti, ministarstva i nacionalizirana industrija već parlamentarni odbori i nezavisna regulacijska tijela, a glavni akteri procesa

odlučivanja umjesto političkih stranaka, državnih službenika i korporativnih aktera, postaju pokreti usmjereni na jedno pitanje, regulatori, stručnjaci, suci. Diskrecijski *policy* stil zamjenjuje se vezanošću pravilima, a korporativistička kultura pluralističkom. Umjesto direktne odgovornosti prisutna je indirektna odgovornost. Iako prijelaz od pozitivne k regulacijskoj državi ne znači nužno i nadilaženje redistributivne i stabilizacijske uloge države, ta se dva tipa razlikuju – u nezrelom i slabom društvu pozitivna država planira, producira, zapošljava, dok u regulacijskoj državi troškove snose oni na koje se regulacija odnosi (Majone i Surdej, 2006).

Neki autori ističu da te značajke pokazuju kretanje k novom globalnom poretku regulacijskog kapitalizma (Levi-Faur i Jordana, 2005; Levi-Faur, 2006), jer se time obuhvaćaju dva aspekta promjene današnjeg društva – neoliberalizam s jedne i regulacijsku državu s druge strane, te tako uključuje oba regulatora – tržište i državu.

Pod pojmom regulacijske agencije u literaturi i praksi podrazumijevaju se organizacije različitih naziva, ali je riječ o tijelima koja su strukturno izdvojena iz sustava državne uprave radi obavljanja javnih poslova na nacionalnoj razini na trajnoj osnovi, u kojima su zaposleni javni službenici i financiraju se uglavnom iz državnog proračuna te su podložna propisima javnog prava (Christensen i Laegreid, 2005: 5-6; Thatcher i Stone Sweet, 2002). Utjecaj novog javnog menadžmenta i EU u posljednja dva desetljeća prouzročio je nastanak vertikalnih i horizontalnih specijaliziranih agencija koje su sad labavo povezane s ministarstvima, a politički utjecaj u njima je minimaliziran (Christensen i Laegreid, 2008). Ipak, nezavisne regulacijske agencije, s ovlastima usvajanja propisa nezavisno i od politike i od gospodarskih subjekata, nisu svojstvene europskoj upravnoj tradiciji, nego su rezultat novijeg razvoja. One su se kao poseban tip institucije u europskim zemljama razvile po

uzoru na slična tijela u SAD koje se i danas smatraju paradigmatom regulacijske države (Pusić, 1954: 153-167; Thatcher, 2005: 50).

Kao tehnički razlozi njihovog postanka navodi se pretpostavka da se agencija sa svojim stručnim osobljem i informacijskim kapacitetom može bolje nositi s kompleksnošću javne politike u smislu davanja prijedloga, savjeta i praćenja stanja, te efikasnije provoditi povjerene ovlasti. Tome treba pridodati i ekonomičnost zbog jednostavnijih procedura. Često se kao razlog navodi i odstupanje od upravnopravnih propisa, pravila kojima se regulira službenički sustav u državnoj upravi, kao i proračunsko-financijskih propisa. Osnivanjem agencije nadilaze se prepreke u vezi sa zapošljavanjem i plaćanjem zaposlenih i daje veća menadžersku sloboda vodstvu.

Ponekad je povjeravanje obavljanja poslova posebnoj instituciji je način da politička tijela pokažu svoju privrženost nekoj ideji ili određenoj politici i njezinim rezultatima. I nesigurnost u nekom *policy* području može biti razlog prebacivanja odgovornosti na agenciju, kao i općenito tendencija da se prepuštanjem ovlasti agenciji prebacuje krivnja za neuspjeh politike ili programa (blameshifting). Na kraju, politička nesigurnost ili kratkotrajni mandati političara poticaj su da se povjeravanjem poslova agenciji osigura kontinuitet neke politike i nakon prestanka mandata, ali i da se smanji utjecaj dnevno-političkih previranja na aktivnosti u područjima povjerenima agenciji.

Kada se ističu demokratski razlozi koji su važni za ustanovljenje naglasak je stavljen na efikasnosti, ekonomičnosti, ekspertizi i nepodložnosti političkim pritiscima agencije tvrdeći da djeluju kvalitetnije nego obični upravni organi te u tom smislu povećavaju povjerenje građana u javnu sferu. Agencije ne ovise o trenutnoj političkoj volji već predstavljaju oaze stručnosti u službi građanima. Također, njihov rad ponekad se smatra transparentnijim i s boljim mogućnostima uključivanja

civilnog sektora, te posebno nezavisnih stručnjaka što doprinosi općem trendu jačanja participacije građana u procesu odlučivanja i jačanja demokratskog legitimiteta institucija i njihovih odluka.

Ipak kako osigurati stvarnu političku nezavisnost i komisija? Mogu li one doista biti nezavisne od onih koji imenuju njihove članove, a mogu ih na određeni način i politički nadzirati? I opet se dolazi do demokratskog deficita. Prema demokratskoj ideologiji, regulacija je rezervirana za predstavnička tijela građana čije članove biraju građani kao temeljni zakonodavci. U slučaju regulacijskih tijela, građani nemaju mogućnost da sami biraju članove agencija prema vlastitim interesima i političkim preferencijama, a poznato je da tijela sastavljena od stručnjaka, kao što pokazuju iskustva, mogu početi zastupati neke svoje interese, odnosno interese svojih članova (rizik tehnokracije). Posebna kritika usmjerena je na redistribuciju moći koja prati agencifikaciju. Agencije su element opće tehnokratske tendencije koja se očituje kao relativno jačanje tehničkih pravila, tijela i stručnjaka na uštrb izabranih tijela i političara (Christensen i Laegreid, 2005). Dolazi do nedostatka legitimiteta, jer legitimitet ne može biti utemeljen samo na ekspertizi. Osim toga, ni sami eksperti nisu automatski imuni od političkih utjecaja ili vlastitih vrijednosnih ili interesnih procjena. Upravo se putem dodatnih mehanizama nadzora, prije svega od strane zakonodavnih i sudskih tijela, može neutralizirati tehnokratski element.

Danas je u Europskoj uniji broj agencija narastao na 29 – ukupno 23 agencije u prvom stupu (agencije Zajednice), te još 6 agencija u drugom i u trećem stupu (tri agencije za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku te tri agencije u području suradnje u pravosuđu i unutarnjim poslovima). Tome treba pribrojiti i 5 „čistih“ egzekutivnih agencija, koje se osnivaju na određeno vrijeme za upravljanje nekim od programa EU. Brojne regulacijske agencije razlikuju se u pogledu naziva (agencije, zaklade, uredi,

centri), veličine, formalne strukture, financiranja, imenovanja upravljačkih struktura, opsega funkcija, ali i važnosti, te geografske raširenosti. Nadzor nad radom agencije provode Vijeće i Komisija, ombudsman, Europski sud. Europski parlament sa svoje strane potiče stvaranje agencija jer to znači utjecaj na osnivanje u postupku suodlučivanja, te izbjegavanje koncentracije o vlasti u drugim institucijama.

U strateškom dokumentu Bijela knjiga o europskoj vladavini iz 2001. Europska komisija navodi problem regulacijskih agencija kao jedno od glavnih područja reforme kojima se Unija treba posvetiti. Također predlaže stvaranje pravnog okvira kojim bi se postavili temelji za osnivanje, djelovanje i nadzor europskih regulacijskih agencija u skladu s načelima dobre vladavine. Regulacijskim agencijama trebalo bi dati ovlast donošenja pojedinačnih odluka. Na kraju, poseban fenomen europskog upravljanja predstavlja svojevrsna nuspojava stvaranja europskih agencija odnosno efekt europeizacije nacionalnih javnih uprava. To je stvaranje europskih mreža regulacijskih agencija koje uključuju nacionalne regulacijske agencije u specifičnom području (npr. telekomunikacije, željeznički promet, tržišno natjecanje), evropsku agenciju te EK, (ali ne i opća pravna pravila) te im omogućiti određeni stupanj nezavisnosti unutar jasnog okvira. Pritom se osnivanje agencija ograničava samo na područja gdje dominira jedan javni interes i gdje agencije ne moraju arbitrirati u konfliktnim interesima, odnosno vršiti političke ili složene ekonomske procjene. Drugim riječima, njihov se rad treba ograničiti na donošenje odluka za koje se traži posebna tehnička stručnost.

Pitanje je, međutim, jesu li te agencije dio sustava državne uprave ili ne? S obzirom na svoje specifičnosti, one doista izlaze iz okvira tradicionalnih sustava (uže) državne uprave. No, s druge strane, one su nedvojbeno dio javne uprave i javnog sektora. Tim više bi bilo nužno pripremiti posebni sustavni zakon

koji bi na jednak način regulirao neka temeljna pitanja organizacije i funkcioniranja regulacijskih tijela. Temeljem kritike novog javnog menadžmenta razvila se doktrina dobre vladavine (good governance), koju je među prvima prihvatila EU. Smatra se dobrom vladavina koja kombinira efikasnost države i njezinu demokratičnost, ali se potiskuju pravne, a donekle i socijalne vrijednosti. Menadžerski pokret je oživio i u nekoj mjeri preobrazio stari tip kapitalizma. Moderni kapitalizam nalazi uporište u djelatnostima koje su se bar pola stoljeća, a neke i puno duže smatrale javnim službama. U njima se pronalazi komercijalne elemente i dijelove koji se mogu efikasno obavljati u uvjetima motivacije profitom. One su uslužne naravi, za razliku od proizvodnih djelatnosti na kojima se temeljio stari tip kapitalizma. Počinje ih se drugačije nazivati, ne više javnim službama, nego službama od općeg interesa, kako bi se i na razini naziva opravdala njihova privatizacija. One imaju već izgrađenu infrastrukturu, tako da nisu potrebna velika ulaganja novih poduzetnika. One osiguravaju tržište, ali ne više slobodno tržište koje vodi u monopole i krize, nego regulirano tržište interesne ravnoteže poduzetnika i građana u ulozi konzumenata nekad javnih usluga. Takva je regulacija tržišta potrebna za očuvanje modernog kapitalizma – bez nje logika situacije vodi prema stvaranju monopola, snižavanju kvalitete, manjoj dostupnosti u nenaseljenim područjima, prekomjernom dizanju cijena i drugim oblicima oštećivanja potrošača. Drugim riječima, nezavisne regulacijske institucije koje formalno u prvom redu štite potrošače, zapravo dugoročno štite i same kapitalističke poduzetnike od njih samih.

Zaključak

Kapitalistička ideologija se temelji na ekonomskoj isključenosti, te postoji internalizirajuće prihvaćena činjenica da su ljudi sami krivi za svoj neuspjeh i da svatko ima mogućnost nešto

uraditi od svoga života, te imaju sliku o sebi kao o nekom nedostatku koji još trebaju poboljšati. U uskoj vezi je i govor mržnje koji je u našoj svijesti refleksija na cjelokupnu kolonijalno-okupacijsku situaciju koja podrazumijeva rastuću ideologizaciju javne svijesti, ne prirodnu i demokratsku sukobljenost više različitih shvaćanja života i politike, kulture i javnosti, već uporno nametanje vladajućeg poretka kroz vrijednosti koje potencira vladajuća ideologija. Kolonijalna ideologija se temelji na asimetričnom simetризmu kao osnovnom obliku naše javne svijesti.

Ideologija izbora je jedna ideologija koja omogućava kapitalizmu postindustrijskog doba da još funkcionira. Paradoks je da teorija racionalnog izbora, koja inicijalno u kapitalizmu potiče iz ekonomije, ulazi i u druge sfere ljudskog života jer smo počeli shvaćati i osobni život kao nešto čime racionalno možemo upravljati, ali i manipulirati našim osjećajima i osjećajima drugih. Subjekt koji je sada u toj ideologiji izbora propagiran je, na neki način, kao manipulator.

Riječima francuskog filozofa Louisa Althussera, ideologija funkcionira da je počinjemo doživljavati kao uobičajeno, samo po sebi takvo, razumljivo. Došli smo do faze kada mogućnost izbora ima samo onaj tko ima novac, a subjekt koji može praviti neke apstraktne izbore je subjekt potrošačkog društva, a to nije više subjekt ljudskih prava, gdje pretpostavljamo da je subjekt kao takav izvan nekih determinanti spola i novca i da ga treba zaštititi. To je temelj dominantne individualističke teorije izbora, kao i izbor na individualnoj razini koji smatramo racionalnim aktom.

Još je jedna važna odrednica današnjice uveliko prisutna, riječima francuskog psihoanalitičara Jacquesa Lacana koji smatra da danas ne prevladava strast za znanjem, nego strast za neznanjem jer u današnjem društvu vidimo da je strast za neznanjem svugdje prisutna. Kada su ljudi u teškoj situaciji u ignoranciji pronalaze rješenje jer je ignorancija jedini način preživljavanja.

Ignorancija najbolje omogućuje kapitalizmu da funkcionira. Iako ekonomska kriza traje godinama, ništa se nije promijenilo jer je ignorancija uveliko prisutna na najvišim razinama društva.

Kapitalizam ljude ispunjava samo agresijom, autodestrukcijom jer tako funkcionira. Postali smo hiperaktivni u svemu, izdajamo previše vremena kako bi „oslobodili“ sebe, a pri tome sve više nestajemo. Ideologija maskira tu autodestrukciju i prikazuje je kao neki izbor i područje mogućnosti i promjene i slično. Čovjek je uvjetovan nekim režimom koji ga uništava, uništava samoga sebe i još vjeruje u iluziju o mogućnosti promjene, idealne budućnosti i ideologije da svatko može nešto uraditi i izaći iz tih okova. Pojedinaac nema snage pogledati ideologiju koja ga u tom smjeru gura i reći da su izbori koje je uradio nešto što se ne može uvijek kontrolirati, da je on produkt toga i da je u tome uvijek neki gubitak. Mi smo subjekti nesvesnog, ne znamo uvijek racionalno što nas sili u jednom ili drugom smjeru.

Kapitalizam je došao do točke da sve manje treba ljude koji nešto proizvode, ali i samih potrošača. Imamo svega previše u razvijenom društvu. Ipak, još uvijek prisutni nacionalizam i konzervativizam na Balkanu ne otvaraju samo pitanje Europe, nego i pitanje kapitalizma kao takvog, te se isprepliću procesi balkanizacije unutar EU sa europeizacijom Balkana.

Europi neće biti lako održati koheziju i to zbog birokratskih struktura, uskog gledanja na ekonomiju i bezveznih dirigiranih finansijskih paktova. Zato se sve češće i čuju analize o mogućnosti nastanka nekog novog fašističkog društva jer se neki konflikti već formuliraju onako kako se to događalo tridesetih godina prošlog stoljeća. Svaki narod gleda na drugi kao na nekog tko dovoljno ne radi i puno troši i nije samo upitno hoće li Grčka izaći iz eurozone, puno je važnije hoće li u budućnosti iz nje izaći velika sila, te je u Britaniji najavljen referendum za nekoliko godina. Je li to početak izlaženja Europa iz Europe?

Cameron je u svom velikom političkom govoru izjavio da postoji veliki jaz između EU i njezinih građana koji se sve više produbljuje. Britanija smatra da je kriza eura dobra prilika za rekonstruiranje „političke Europe“ čime žele naglasiti da London želi manje Unije, a više suvereniteta njezinim članicama, dok Njemačka želi čvršću disciplinu federalne Unije, a veliki dio drugih država, ne samo Britanija nisu više spremne na novo odricanje od suvereniteta, pa prema tome ni na fiskalnu i monetarnu Uniju. Traži se da se apsolutizam Bruxellesa zamjeni relativizmom izuzeća iz čitavog niza birokratskih „regula“.

Konačno, sve je prisutnija neizvjesnost i individualizacija najamnoga odnosa, destabilizacija kolektivnih usluga države blagostanja, baš kao i pretjeranost privatizacije znanja vezana uz jačanje prava intelektualnoga vlasništva te se aktualna regulacija kognitivnog kapitalizma predstavlja ne samo kao model društvene regresije, nego i kao potencijalna prepreka razvitku ekonomije zasnovane na znanju. Ljudi traže rješenja ali su sve više frustrirani jer s jedne strane primjećuju da se kreću u pogrešnom pravcu, a s druge strane ne vide rješenja.

Rješenja se ne vide pored ostalog i zato što se svakodnevno medijski prenosi da je kapitalizam vrhunac ljudskog dometa slabode, razvoja i oslobođenja i da je svaki drugi humaniji sistem loš, nazadni, neprosperitetni. Na taj način su ljudima tabuizirane i demonizirane određene potencijalne varijante pokušaja traženja novih rješenja. Koncentracija i akumulacija kapitala u kapitalizmu je proces koji i dan danas ide dalje i preuzima kontrolu nad svim tekovinama državne i društvene organizacije. Multinacionalne kompanije kontroliraju političare, zakone, ekonomiju, policiju i vojnu organizaciju države. Medijska propaganda pod kontrolom multinacionalnih kompanija ne prestaje sa lažima i indoktrinacijom jer je za njih svako krvoproliće ili građanski ili nacionalistički, vjerski ili bilo koji drugi rat bolji od propasti izvora akumulacije kapitala. U humanijem sistemu u

kojem kapitalizam više ne bi postojao, veliki kapital gubi sve i tu je usmjerena propaganda, preko masovnih medija, kao i državno-politička kontrola samog obrazovanja. Političari su prisiljeni, od strane velikog kapitala, propagirati nacionalizam ili vjerski fanatizam samo da bi izbrisali traženje novih putova izlaska iz ovog kapitalističkog eksploatatorskog logora i ovakvog društvenog totaliteta u kojem smo svi u službi kapitala.

Mediji nastoje propagirati lažnu predodžbu jednakosti da je demokracija isto što i kapitalizam, iako demokracija u kapitalizmu postaje sve više deklarativna. Direktnu demokraciju i samoupravljanje nije u stanju sprovesti niti jedna velika zapadna tzv. demokratska zemlja, jer sprega velikog kapitala i njihovih marioneta političara to nikako ne želi i neće dopustiti. Važne i presudne odluke za društveno-politički i ekonomski razvoj društva prepuštaju se lobistima koji instruiraju političare. Današnje parlamentarne demokracije oblikovane su metodom maskiranja totalitarizma sa glavnom ulogom kapitala, jer kapital uvijek ima glavnu riječ, bez obzira koga birali. Zato kapital veliča izbornu parlamentarnu demokraciju u cijelom svijetu, kroz propagandu preko medija jer imaju paravan za tiransko, totalitarističko, diktatorsko, režimsko vladanje svakom kapitalističkom zemljom. Malo zemalja koje još nisu u EU će uskoro biti dio EU kao vrsta kolonija i vodeća „politička elita“ nema drugog izbora do propagiranja ulaska u EU jer znaju da stranka koja to ne čini nema šanse za opstanak. Veliki kapital Zapada uništava stranke koje ne sprovode naređenu politiku. U svim zemljama balkanske regije veliki kapital Zapada je već u potpunosti preuzeo upravljanje ekonomskom, političkom i vojnom sferom tih država tako da nikakav politički otpor više nije moguć od strane stranaka koje su na vlasti. Začetak svih politika je ekonomija i uklanjanje barijera za slobodni protok robe. Svejedno je koja je stranka na vlasti u tim novim balkanskim državama, svi političari u njima su samo poslušnici europskog velikog kapitala i njihovih političara u EU.

Jedina prava alternativa bi bila korjenita promjena postojećeg društveno političkog sistema, za što niti u jednoj od tih država ne postoji nikakva ozbiljna organizirana politička polarizacija, niti svjesnost kritične mase stanovništva.

Ljudi su naprosto držani u neznanju i zabludi kroz neprekidnu medijsku propagandu i zato je stanje takvo kakvo jeste i trebat će dosta vremena i upornosti da se dođe do točke s koje se može početi konkretno raditi na promjenama. Bez osvještavanja kritične mase stanovništva o potrebi uvođenja jednog humanijeg društveno-političkog sistema, nema promjena jer se pomoć izvana ne može više ni od koga očekivati. Sve kapitalističke zemlje svijeta su pod direktnom političkom kontrolom velikog kapitala. Političari birani na izborima su predstava za mase neupućenih građana jer politiku ne određuju političari već su oni izvršni organi politike koju određuje krupni kapital. Uveliko je prisutna ekonomska kolonijalizacija jer je otkupljen veliki dio najprofitabilnijih firmi sa sve većom prezaduženošću, kreditima i sve manje političke samostalnosti. One su u potpunosti pod gospodarskom, političkom i vojnom kontrolom velikog kapitala. Kapital banaka je našao načine da iskorištava cijelu planetu i to osim direktne eksploatacije i korupcije u proizvodnji, razmjeni, raspodjeli i potrošnji uveo je i eksploataciju na nivou financijskog manipuliranja na svjetskim burzama.

Kad kapital pretrpi velike gubitke traži od političara svojih državnih administracija da porezni obveznici plaćaju i pokrivaju njihove gubitke uz obrazloženje da će lokalna ili svjetska privreda propasti ako velikom financijskom kapitalu ne budu pokriveni gubici i ako ne može gomilati svoje profite. Kapital preko svojih poslušnih političara neumjereno povećava izdatke iz državnih proračuna, stvarajući sve veće državne dugove koje opet otplaćuju porezni obveznici, a samo veliki profiteri imaju koristi. Upravo su velike financijske svjetske krize, 2008. godine i ova sada pokazale i dokazale da izabrani političari nemaju

nikakvu moć reguliranja i obuzdavanja krupnog kapitala na svjetskim burzama. Pošto se nakon krize 2008. godine stvar nastavlja još agresivnije, jasno je da se ništa nije učinilo da se stvari promjene i poboljšaju, kako ne bi došlo do nove krize. Financijske krize su pokazale da su političari pod direktnom kontrolom kapitala.

Koliko dugo će veliki kapital uspijevati preko medija indoktrinirati ljude i prikrivati svoje izrabljivačke aktivnosti? Potrebno je promijeniti društveno-politički sistem u kojem veliki kapital više ne bi mogao postojati i stvoriti društvo direktne demokracije u kome će se društveni i prirodni potencijal koristiti na jedan humani, ljudski način za opstanak čovjeka, a ne za gomilanje profita.

Društva u kojima su privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i profiti legalizirani, su društva koja imaju ozakonjeno izrabljivanje. Svaki čovjek ima nagon za opstanak i zato on u skladu s njim jednim djelom prihvaća bilo koji nehumani sistem međuljudskih odnosa samo da bi ostvario osnovne materijalne uvjete za svoj opstanak. Pa i oni koji su na strani privilegiranih i koji iskorištavaju druge i oni su dio tog nepravednog sistema međuljudskih odnosa na što ih tjera njihov vlastiti instinkt opstanaka. Zato je potrebno promijeniti sistem međuljudskih odnosa ili društveno-politički sistem, a ne stalno nastojati mijenjati ljude koji su na povlaštenim položajima. Ako društveno-politički sistem ostaje isti onda možemo mijenjati ljude koliko hoćemo, a ništa se neće promijeniti u društvu zato jer društveni sistem koji je ozakonio nehumanost i eksploataciju ne može promijeniti svoju prirodu čak i ako stalno mijenjamo ljude na pozicijama.

Naravno niti jedan sistem koji nije usklađen s ljudskom prirodom ne može dugo opstati. To je lako vidljivo kroz cijelu povijest čovječanstva. Promjene koje su vodile od robovlasništva u feudalizam i kapitalizam pokazuju kako je uvijek bio prisutan otpor prema izrabljivanju i kako su se mijenjali društveno-politički

sistemi tj. međuljudski odnosi, ali iz prošlosti možemo naučiti da svaki nehumani sistem mora propasti kad ljudi više ne budu u mogućnosti podnositi tu bezumnost besramnog izrabljivanja. Danas nema više logike za održanjem zastarjelih kapitalističkih međuljudskih odnosa koji su nehumani, potpuno nelogični i neprihvatljivi. U današnjem vremenu ljudi su i suviše strpljivi u trpljenju tog zastarjelog i preživjelog primitivnog načina međuljudskih odnosa.

Tehnološki napredak proizveo je samo-obožavanja. Razum stvara kalkulacije, znanstvene i tehnološke napretke industrijske civilizacije, no razum nas ne može povezati s snagama života. Društvo kojem više ništa nije sveto, koje ne poznaje mjerila, društvo koje više nema snagu ljudske mašte i ne zna iskazati empatiju, takvo društvo u konačnici osigurava vlastitu propast.

Walter Benjamin je argumentirao kako kapitalizam nije samo formacija „uvjetovana religija“, već je „esencijalno i religijski fenomen“ koji više ne traži povezivanje čovjeka sa misterioznim silama života. Kapitalizam je, po Benjaminu neprekidno i uzaludno traganje za novcem i sredstvima. U tom sistemu dominira osjećaj krivice, neadekvatnosti i samo mržnje. To je sistem koji porobljava sve kulture nametanjem pokornosti, robovanja novcu i dugovanju.

Nasuprot tome, suverena nacionalna država otela je rezultate rada i pravo na upravljanje i odlučivanje svom vlastitom stano-
vništvu i ponovno uvela državno vlasništvo, iako bi ga često sumnjivim transakcijama prepustila odabranim tajkunima. Umjesto očekivanog porasta društvenog blagostanja, što su političke i ekonomske promjene obećavale, dobili smo neki sirotinjski oblik postindustrijskog društva. I kako smo u tim grubim realnostima kapitalizma htjeli napraviti korak unaprijed, dobili smo novi europski model kapitalizma. Karakteriziraju ga širenje prostora djelovanja tržišnih zakonitosti i izgradnja nove institucionalne infrastrukture reguliranog tržišta.

Shodno tome, nacionalna država nije više jedini reprezentant razrešavanja kolektivnih problema, niti je jedini promotor kolektivnog identiteta, te više nije u stanju zadržati svoj kulturni obrazac jer se pod parolom „Europa nema alternative“ ideološki nameće drugi „strani“ kulturni obrazac jer kolonijalna ideologizacija ima privilegiran položaj te nužno i skoro dobrovoljno pod odobrenjem političkih elita mijenja kulturni obrazac. Ta parola je, kao i matrix-kapitalizam postala društvenu patologija koja ispunjava vladajuće ponašanje. Promjenjiva politika podrazumijeva usklađivanje sa okolnostima, te politička uvjerenja moraju ispuniti novu političku adresu, zato je i potrebno imati alternativu. U prilagođavanju okolnostima po svaku cijenu nema svijesti o alternativni. Teško je za očekivati da će politička elita biti u stanju, riječima Hannah Arendt, upustiti se u mišljenje, bilo ono opasno ili ne jer su ispunjeni strahom od odbacivanja i ne mogu nazad jer nema istine na koju bi se mogli osloniti i nema onih na koje bi se mogli osloniti. Aplauz uvijek dobivaju sa suprotne strane.

LITERATURA:

- Arrighi, Giovanni (1994), *The Long Twentieth Century*. London: Verso
- Arrighi, Giovanni; Silver, Beverly (1999), *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Arendt, Hannah, (1991) *Vita activa*, August Cesarec, Zagreb

- Bugarič, Bojan (2004) Regulacija v Evropski uniji: od intervencijskega k regulatornemu modelu? u: *Dnevi javnega prava*. Portorož, Inštitut za javno upravo.
- Christensen, Tom, Per Lagreid (2005) Agencification and Regulatory Reforms. Paper prepared for the SCANCOR/SOG workshop on Atomization of the state: From integrated administrative models to single purpose organizations. Stanford University, April, 1-2, 2005. <http://www.sogc27.org/Paper/Scancor/AgencificationRegulatoryReforms.Final2102.doc>
- Centeno, Miguel, Cohen, Joseph, (2006) *Global Capitalism, A Sociological Perspective*, Polity Press, Cambridge.
- Green Paper (2003) Green paper on services of general interest, Commission of the European Communities, Brussels, 21. 5 2003.
- Hobsbaum, Eri (2002) Doba ekstrema - istorija Kratkog Dvadesetog veka 1914-1991, Beograd: Dereta
- Kielmansegg, Peter Graf, (1983) Die demokratische Revolution und die Spielraume politischen Handelns, u: *Historische Zeitschrift*, 237: 529-558.
- Kymlicka, Will, Straehle, Christoph, (1999) Cosmopolitanism, nation-states, and minority nationalism: a critical review of recent literature, *European Journal of Philosophy*, March, 1, 65
- Laslett, Peter (ed), (1956) *Philosophy, Politics and Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Levi-Faur, David, Jacint Jordana (2004) The politics of regulation in the age of governance. In: Jacint Jordana and David Levi-Faur (eds.) *The Politics of Regulation, Institutions and Regulatory Reforms for the Age of Governance*. Edward Elgar Publishing
- Luhmann, Niklas, (1969) Komplexitat und Demokratie, u: *Politische Vierteljahresschrift*, 10.
- Luhmann, Niklas, (1981) *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*, Olzog, Munchen/Beč.

- Marković, Mihajlo, (2001) „Politika i tehnika u delu ‘Discorsi’ Makijavelija“ *Letopis Matice srpske*, knj. 467, sv. 5.
- Machiavelli, Niccolo (1985), *Izabrano djelo*, Prvi svezak, Izabrao i priredio Damir Grubiša, Zagreb: Globus.
- Maier, Charles, (2000) „Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era,“ Forum Essay, *American Historical Review*, 105(3): 807-831
- Mann, Mihael, (1983) *The Autonomous Power of the State*, Archives Européennes de Sociologie, 187-213.
- Majone, Giandomenico, Aleksander Surdej (2006) *Regulatory Agencies in Economic Governance. The Polish Case in a Comparative Perspective*. KICES Working Papers No.5.
- Makijaveli, Nikolo (2004), *Vladalac*, Beograd: Ušće.
- Molle, William, (2011) *European Economic Governance, The quest for consistency and effectiveness*, Routledge, London.
- Musa, Anamarija (2006) *Europski upravni prostor: približavanje nacionalnih uprava*, *Hrvatska javna uprava*, 6:1, 123-15
- Pusić, Eugen (2002) *Nauka o upravi*, XII., Zagreb: Školska knjiga.
- Robinson, Joan (1972) *The Second Crisis of Economic Theory*, *American Economic Review*, vol. 62, no. 1/2, pp. 1-10.
- Robertson, Roland, (1998) *Glokalisierung, Homogenität und Heterogenität in Raum und Zeit*, in: U. Beck, *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Frankfurt/M, 191-220.
- Schumpeter, Joseph (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York.
- Schwartz, David C. (2007) *Political Alienation and Political Behavior*, Aldine Transactions, New York.
- Strange, Susan, (1996) *The Retreat of the State, The Diffusion of the Power in the World Economy*, Cambridge Studies in International relations, Cambridge.
- Strpić, Dag, (2010) *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Disput, Zagreb.

- Sweezy, Paul (1942) *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York.

- Štraus, Leo (1983), *O javnom dobru*, Časopis Delo, godina XXIX, broj 2, Beograd

- Thatcher, Mark (2002) Analysing regulatory reform in Europe, *Journal of European Public Policy*, 9 (6), 859-872.